

नारेश्वर माहात्म्यम्

No 313

॥ ॐ ॥

नारेश्वर माहात्म्यम्

III

21-8-1926

1926

छपावी प्रसिद्ध करनारः—

रामसिंह पहाडसिंह पटेल

ग्राम-साथर.

विहलगाव जहवगाव पटेल

ग्राम-दीलोड.

संवत् १९८२

सने १९२६

प्रत १०००

१३९५२

૧૭૧૨

મુદ્રક:—રતીલાલ બાળકૃષ્ણ ત્રિવેદી

મુદ્રણસ્થાન:—સરસ્વતી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ ઊમરેડ.

પ્રકાશક:—શમસિંહ પેહાડસિંહ પટૅલ.

મુા. સાયર

પોસ્ટ પાલેજ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૧૪૨ વર્ગાક

પુસ્તકનું નામ નારાયણ મારાઝી

વિષય ૫૨૩ : ૪૩૦

નિવેદન.

નર્મદાને ઉત્તરતટે, કોરલથી ઉંચાણ તરફ લગભગ
બે ગાઉને અંતરે, ધનામી ગામ સાયરના ઉત્તર સીમાડા પર
એકાંત અરણ્યભૂમિમાં, નારૈશ્વર નામે પુરાણ પ્રસિદ્ધ મહાદેવનું
સ્થાન આવેલું છે. એક પાસ અર્ધી ગાઉ દૂર નર્મદેશ્વર,
બીજી તરફ સાગરેશ્વર, અને વચમાં ત્રિપુરનિહંતા નારૈશ્વર !
આજ સુધી અનેક સાધુસંતોએ અને સાંસારિક મુમુક્ષુઓએ
આ પૂણ્યભૂમિનું સેવન કરી ઇહલોક પરલોકનું શ્રેય સાધી
લીધું છે. ૨૫-૩૦ વરસ ઉપર થઇ ગએલા તપસ્વી હરિદાસની
સ્મૃતિ હજી લોકોમાં તાજી છે. આવા પૂણ્યતીર્થનું માહાત્મ્ય
લોકોમાં પ્રસિદ્ધ થાય તો લોકો તેનો વધારે લાભ લે એવી
શુભેચ્છાથી પ્રેરિત થઇ, કેટલાક ભાવિક લોકોની વિનંતિને
માન આપી આ લઘુ પુસ્તક લોકોની સેવામાં રજૂ કરવામાં
આવે છે. આશા છે કે લોકો તેનો યોગ્ય લાભ ઉઠાવશે.

ગુરુપૂર્ણિમા, સં. ૧૯૮૨.

—પ્રકાશકો.

॥ ॐ શ્રીવક્ત્રઃ પ્રસન્નોઽસ્તુ ॥

॥ ॐ ॥

અથ નારેશ્વરમાહાત્મ્યપ્રારંભઃ ।

શ્રીઃ ॥ માર્કંડેય ઉવાચ—

તતો ગચ્છેચ્ચ રાજેન્દ્ર +કપર્દાશ્વરસંજ્ઞિતમ્ ।

ક્રોશાર્થે નર્મદેશાત્તુ સર્વવિઘ્નવિનાશનમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીઃ માર્કંડેય ઋષિ કહેતા હતા—

રાજાઓમાં ઈંદ્ર સમાન શ્રેષ્ઠ હે યુધિષ્ઠિર ! ત્યારપછી
કપર્દીશ્વર નામના મહાદેવે જવું. સર્વ વિઘ્નોનો નાશ કરનાર
એ મહાદેવ નર્મદેશ્વર (લીલોડ પાસે) થી અરધો ગાઉ દૂર છે. ૧.

સ્થાપિતં વિઘ્ન*રાજેન શિવાનુગ્રહકાંક્ષયા ।

પુરા પુરત્રયં દગ્ધં પ્રાર્થિતેન પુરારિણા ॥ ૨ ॥

+ કપર્દા એટલે કોડી. મહાદેવજી કોડીઓની માળા પહેરે છે
એવી કલ્પનાને અનુસાર તેમને કપર્દી કે કપર્દીશ્વર કહે છે. કોઇ
ભિખારીની માફક કોડીઓનો હાર એજ જેમનો શણગાર છે, અને
તેમ છતાંએ બધાના માલીક છે !

* જેવી રીતે રાજાને દેખી ચોર, બદમાશ નાસી જાય છે,
તેવી રીતે ગણપતિજીને જેતાંજ વિઘ્નો દૂર નાસે છે તેથી તેમને
વિઘ્નરાજ કહે છે.

એ મહાદેવની સ્થાપના શંકરનો અનુગ્રહ (કૃપા)
 મેળવવાની ઇચ્છાથી વિદ્યારાજ ગણપતિએ કરેલી. પ્રાચીન
 સમયમાં દેવોની પ્રાર્થનાથી જ્યારે મહાદેવજીએ (ત્રિપુરાસુરનાં)
 ત્રણેય શહેરોને આળી નાખ્યાં. ૨.

ગણેશસ્ત્ર ચામત્ય તપસ્તપ્ત્વા મહન્નૃપ ।

તોષયિત્વા મહેશાનં કપર્દીશ્વર સંજિતમ્ ॥૩॥

ત્યારે હે રાજન્ ! ગણપતિજીએ ત્યાં આવી તપશ્ચર્યા
 કરી, અને મહાદેવજીને સંતુષ્ટ કરી બધી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી. ૩.

સ્થાપયિત્વા મહેશાનં કપર્દીશ્વરસંજિતમ્ ।

પુરવિષ્વંસને પશ્ચાત્પુરોરે રમ્પ્રતોઽમવત્ ॥ ૪ ॥

અને કપર્દીશ્વર મહાદેવની સ્થાપના કરી. ત્રિપુરદાહ
 (ત્રણ શહેરોનો નાશ) પછી (મહાદેવજીને પ્રસન્ન કરી સિદ્ધિઓ

૦ પુરારિ એટલે પુરોનો-નગરોનો શત્રુ મહાદેવ. જુના વખતમાં
 ત્રિપુરાસુર કરીને એક રાક્ષસ હતો. તેને શંકરના વરદાનથી ત્રણ
 શહેરો પ્રાપ્ત થયાં હતાં. તેમાં એકને લોહાનો કોટ, એકને ચાંદીનો,
 અને એકને સોનાનો કોટ હતો. એ રાક્ષસ સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ
 ત્રણેય લોકમાં ફેર વર્તાવી લોકોને અત્યંત હેરાનગતિ કરતો હતો.
 એટલે ઈંદ્ર વગેરે દેવોએ મહાદેવજીની પ્રાર્થના કરી. તેથી મહાદેવજીએ
 તેનો કેર દૂર કરવા માટે પોતાના તૃતીય નેત્રમાંથી અગ્નિ પ્રગટાવી
 રાક્ષસના ત્રણેય શહેરોનો નાશ કર્યો.

(૭)

પ્રાપ્ત કરવાથી) ગણપતજી પુરશનુ મહાદેવથી પણ આગળ
(શ્રેષ્ઠ) ગણુવા લાગ્યા. ૪.

તતઃ પ્રભૃતિ વિખ્યાતં કપર્દીશ્વરમુત્તમમ્ ।

તત્ર તીર્થે તુ યઃ સ્નાત્વા ચતુર્થ્યાં સમુપોષિતઃ ॥૬॥

ત્યારથી એ સર્વોત્તમ લિંગ કપર્દીશ્વર નામે ઓળખાવા
લાગ્યું. એ તીર્થમાં ચતુર્થીને દિવસે (કૃષ્ણપક્ષની) સ્નાન કરી
જે માણસ ઉપવાસ કરે છે. ૫.

પૂજયેદેવમીશાનં મોદકાંશ્ચ નિવેદયેત્ ।

ધૂપદીપસમાયુક્તાન્ ભક્તયા ચ દ્વિજમોજનમ્ ॥૬॥

અને મહાદેવની પૂજા કરી ધુપ દીપ સાથે મોદકનું
નૈવેદ્ય ધરાવે છે, તથા ભક્તિથી બ્રહ્મભોજન કરાવે છે. ૬.

ન વિઘ્નં જાયતે તસ્ય સત્ત જન્મનિ ભારત ॥૭॥

તેને હે ભરતકુળમાં ઉત્પન્ન થએલ યુધિષ્ઠિર ! સત્ત
જન્મારામાં વિઘ્ન નડતું નથી. ૭.

તત્ર તીર્થે ચ યત્કિંચિદ્દીયતે નૃપસત્તમ ।

તદક્ષયફલં સર્વં પ્રતિજન્મ ભવેન્નૃપ ॥૮॥

હે નૃપશ્રેષ્ઠ ! એ તીર્થમાં (સુપાત્રે) જે કંઈ દાન

(૮)

કરવામાં આવે છે તે હે રાજન્ જન્મે જન્મે અક્ષય ફળ
આપે છે. ૮.

કાલેન ક્રિયતા પાર્થ લોકે પાપપરિપુતે ।

પ્રચ્છન્તમમવલ્લિઙ્ગં તત્રૈવૈશ્વરલીલયા ॥ ૯ ॥

કેટલાક કાળ પછી, હે પૃથા (કુંતી) ના પુત્ર !
લોકોમાં પાપ વધી ગયું; એટલે ઇશ્વરની લીલાથી એ લિંગ
ત્યાંજ અદૃશ્ય થઇ ગયું. ૯.

વર્ષાગામયુતાન્યેવં વ્યતીતાનિ યુધિષ્ઠિર ।

જલે લિનમમૃલ્લિઙ્ગં ન જ્ઞાતં કૈ રપીહ હિ ॥ ૧૦ ॥

હે યુધિષ્ઠિર ! આમ હજારો વરસ વીતી ગયાં; અને
લિંગ પાણીમાં અદૃશ્ય થઇ ગયું હતું તેની અહીંયાં કોઇને
અબર ન હતી. ૧૦.

પુનસ્તસ્માન્સમુદ્ઘૃતં લોકાનુપ્રહકાંક્ષયા ।

નામૈશ્વર ઇતિ જ્ઞયાન્તં વમૃત્ર ઘરણીતલે ॥ ૧૧ ॥

વળી પાછું લોકોનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાથી ત્યાંથી
બહાર નીકળ્યું, અને નારૈશ્વર નામથી જગતમાં પ્રસિદ્ધ
થયું. ૧૧.

(૫)

કઃ ક્ષમો જગતિ જ્ઞાતું લીલાં લીલાવિહારિણઃ ।

દૃશ્યાદૃશ્યસ્વરૂપસ્ય કામરૂપસ્ય યોગિનઃ ॥૧૨॥

(હે યુધિષ્ઠિર) ઘડીકમાં દૃશ્ય અને ઘડીકમાં અદૃશ્ય થનાર, અને ઇચ્છામાં આવે તેવું રૂપ ધારણ કરી પોતાની લીલાથી વિહાર કરનાર, એ યોગીરાજની લીલાનો પાર જગતમાં કોણ પામી શકે તેમ છે ? ૧૨.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—

પુનઃ કસ્માત્સમુદ્ધુતં પ્રણષ્ટં લિङ્ગ મિત્યહો ।

નારેશ્વર ઇતિ સ્ત્યાતિમગમચ્ચ પુનઃ કુતઃ ॥૧૩॥

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—અહો ! અત્યંત આશ્ચર્યની વાત છે ! (હે ઋષિશ્રેષ્ઠ ! એક વખત) નષ્ટ થએલું લિંગ ફરીથી કેવી રીતે પ્રગટ થયું અને નારેશ્વર એ નામથી ફરીથી કેવી રીતે પ્રસિદ્ધિને પામ્યું ? ૧૩.

કસ્ય વા તપસો હ્યેતત્કલમુજ્જંભિતં મહત્ ।

ઇતિ મે મહદાશ્ચર્યં સફલં કર્તુમર્હેસિ ॥૧૪॥

આ મહાન રૂપ કેવી તપશ્ચર્યાના પ્રભાવથી ઉગી નીકળ્યું ? મને આથી અત્યંત આશ્ચર્ય લાગે છે. માટે રૂપા કરી માફ એ આશ્ચર્ય સફળ કરો. ૧૪.

(૧૦)

મા૦ ૩૦

સાધુ પૃષ્ઠં મહાભાગ લોકાનાં હિતકૃદવઃ ।

યત્તેઽહં પ્રીયમાણાય વક્ષ્યામિ હિતકામ્યયા ॥ ૧૬ ॥

મા૦ ૬૦ હે મહા ભાગ્યવાન (રાજા) ! તેં આ લોકનું
કલ્યાણ કરનાર ઉત્તમ વેણુ પૂછ્યું છે, જે તારા પર પ્રસન્ન
થઈ લોકોનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાથી હું તને કહીશ. ૧૫.

ન મયા શંસિતં પૂર્વં કસ્યાપ્યેતપૃથામુત ।

સાવધાનમતો રાજન્ શૃણુષ્વૈતદ્યથાતથમ્ ॥ ૧૬ ॥

હે પૃથાપુત્ર ! આ વાત કોઈને પણ મેં પૂર્વે કહી
નથી. તેથી હે રાજા ! એકાગ્ર મનથી એ કેમ બન્યું તે
સાંભળ. ૧૬.

તતઃ કાલેન મહતા નારોપંતં ઇતિ દ્વિજઃ ।

શીલાધ્યયનસંપન્ન સ્તપસ્તેપે મુદારુણમ્ ॥ ૧૭ ॥

ત્યારપછી ઘણો કાળ વીત્યા બાદ નારોપંત નામના
એક સુશીલ અને વિક્ષાન બ્રાહ્મણે (ત્યાં આગળ) ઉચ્ચ તપ
કર્યું. ૧૭,

+શિલોઞ્ઞવૃત્તિભાગ્મૌની ત્રિસનાની જપવાઞ્ઞુચિઃ ।

*કૃચ્છ્રાન્દ્રાયણપરો બ્રહ્મચારિત્રતે સ્થિતઃ ॥ ૧૮ ॥

એ પવિત્ર બ્રાહ્મણ સહો કરી પોતાનો ઉદર નિર્વાહ
ચલાવતો, ત્રિકાળ સ્નાન કરી મૌન ધારણ કરી જપ કરતો,
અને બ્રહ્મચર્યમાં સ્થિર થઈ કૃચ્છ્રાન્દ્રાયણ વ્રતમાં મંડ્યો
રહેતો. ૧૮.

ગાળપત્યો મહાશૈવઃ પઞ્ચાશ્રમુત્તમઃ સદા ।

કળ્પમગ્નં જલે સ્થિત્વા ધ્યાયઞ્ઞિવમનુત્તમમ્ ॥ ૧૯ ॥

એ ગણપતિનો ભક્ત અને શિવનો મહાન ઉપાસક

+ ખેતરમાંથી ખેતરનો ધણી બધું અનાજ ઘેર લઈ જાય ત્યાર
પછી, ખેતરમાં કોઇની માલિકીના નહિ એવા નહિ જેવા જે કણ
ખૂણેખાંચરે પડી રહ્યા હોય, તે વીણી લાવી તેના પર પોતાનું ગુજ-
રાન ચલાવવું તેને સહો કરવો (શિલોઞ્ઞવૃત્તિ) કહે છે.

* શુક્લપક્ષની પ્રતિપદાએ આરંભ કરી પડવાને દિવસે એક,
બીજે બે, એમ ચંદ્રની ગતિ પ્રમાણે પૂનમ સુધી રોજ ચઢેના એક
એક કોળીયો લેવો, અને કૃષ્ણપક્ષમાં પડે ત્યાં, બીજે તેર એમ
રોજ એક એક કોળીયો ઉતારતા જવું અને અમાવાસ્યાએ કંઈ ન
ખાવું, તેને ચાંદ્રાયણ વ્રત કહે છે. આ વ્રત ધણું કઠણ હોવાથી એને
કૃચ્છ્ર ચાંદ્રાયણ વ્રત કહે છે. કોળીયો મોટા આમળાથી વધારે મોટા
લેવાની મના છે.

(૧૨)

મુખથી હરહંમેશ નમઃ શિવાય એ પંચાક્ષરી મંત્રનો ઉચ્ચાર કર્યાં કરતો અને ગળા જેટલા પાણીમાં ઉભો રહી સર્વોત્તમ શિવનું ધ્યાન ધરતો. ૧૯.

एवं सुतपतस्तस्य नारोपंतस्य धीमतः ।

चतुर्विंशतिव्दानां व्यतीता मुमहात्मनः ॥ ૨૦ ॥

આમ દારૂણ તપ કરતાં એ બુદ્ધિશાળી મહાત્મા નારોપંતનાં ચોવીસ વરસ વીતી ગયાં. ૨૦.

सुप्रसन्नो भवच्छर्वो दृष्ट्वा तत्तप उत्तमम् ।

दर्शयामास चात्मानं स्वप्ने तं +द्विजपुङ्गवम् ॥ ૨૧ ॥

એ ઉત્તમ તપ જોઈ મહાદેવજી અત્યંત પ્રસન્ન થયા અને એ દ્વિજશ્રેષ્ઠને (બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ) સમણામાં દર્શન દીધાં. ૨૧.

उवाचानंदसान्द्रं तं साधु साधु द्विजोत्तम ।

संतुष्टोऽहं त्वया ब्रह्मन् ब्रुहि किं कखाणि ते ॥ ૨૨ ॥

+ જનોધના સંસ્કાર પછી માણસ દ્વિજ કહેવાય છે. જનોધનો સંસ્કાર એ એનો ખીજો જન્મ ગણાય છે. માતાના ઉદરમાંથી જન્મે એ પ્રથમ જન્મ. દ્વિજત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી એને વેદાધ્યયનનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે.

(૧૩)

અને આનંદમાં તરખોળ થએલા તેને કહેવા લાગ્યા
કે હે શ્રેષ્ઠ પ્રાદ્યુષ ! ભલે ! ખુબ ક્યું !! હે ભુદેવ, હું તારા
પર સંતુષ્ઠ થયો છું. બોલ, તારે માટે હું શું કરું ? ૨૨.

શર્વોડહં સમનુપ્રાપ્તો વરં વરય ચેષ્ણિતમ્ ।

ઉત્તિષ્ઠોત્તિષ્ઠ મો બ્રહ્મન્ જહિ નિદ્રાં તમોમયીમ્ ॥૨૩॥

હું સાક્ષાત્ શંકર (તારી પાસે) આવી પહોંચ્યો છું.
માટે ઇચ્છામાં આવે તે વરદાન માગી લે. હે પ્રાદ્યુષ ! ઉઠ,
ઉભો થા. આ તમો શુભી નિદ્રાનો ત્યાગ કર. ૨૩.

નાં ૩૦—

યદિ દેવ પ્રસન્નોડસિ અનુગ્રાહ્યો હ્યહં યદિ ।

વસાત્ર ચોમયા સાર્ધં વરદો લોકશંકરઃ ॥ ૨૪॥

નાં ૩૦—હે દેવ જો આપ (મારા પર) પ્રસન્ન થયા
હો અને જો હું અનુગ્રહને લાયક હોઉં તો વરદાનથી લોકેશ્વર
કહ્યાણુ કરતા આપ પાર્વતીજી સાથે અહીંયાં રહો. ૨૪.

સ્થાનં પુરાતનં હ્યેતદ્ભ્રાતિ સ્વર્ગોપમં મમ ।

ત્વં ચેદ્દસસિ દેવાત્ર કૃતકૃત્યો ભવામિ હ ॥૨૫॥

કારણુ કે આ પુરાતન સ્થાન મને સ્વર્ગસમાન ભાસે

(૧૪)

છે. માટે હે દેવ ! આપ જો અહીયાં નિવાસ કરો તો હું
કૃતકૃત્ય થાઉં. ૨૫.

મા૦ ૩૦—

શૃણુ *વિપ્ર પુરાવૃત્તમિતિહાસં હ્યનુત્તમમ્ ।

પુરાડઠં વિવ્રરાજેન સ્થાપિતો હ્યવસં ચિરમ્ ॥૨૬॥

સ્થાનેડત્ર રમ્યે સ્વર્ગામિ લોકે પાપપરિહૃતે ।

તતોડઠં લીલ્યા મગ્નો બભૂવ જલસંકટે ॥૨૭॥

મા૦ ૩૦—હે વિપ્ર ! જૂના વખતમાં અનેકો એક
ઉત્તમ ઇતિહાસ સાંભળ. પહેલાં ગણપતિએ મારી અહીયાં
સ્થાપના કરી હતી, અને આ રમ્ય તથા સ્વર્ગ સમાન શોભા-
યમાન સ્થાનમાં હું લાંબો વખત રહ્યો હતો. ત્યાર પછી
(કાળાંતરે) લોકોમાં પાપ ખૂબ વધી ગયું. એટલે હું મારી
લીલાથી ઉંડા જળમાં સમાઈ ગયો. ૨૬-૨૭.

इदानीं त्वत्प्रसादाय पुनर्वर्त्स्यामि भूतले ।

लिङ्गं चैतद्भवेन्नाम्ना तव ख्यातं महीतले ॥૨૮॥

(હે પ્રાદાણુ) હવે પાછો તારા પર પ્રસન્ન થઈ હું

* વિદ્યા ભણેલો બ્રાહ્મણજી વિપ્ર નામથી ઓળખાય છે.
વિદ્યા વગર એ શૂદ્ર સમાન છે.

(૧૫)

ફરીથી આ ભૂમિ પર નિવાસ કરીશ; અને આ લિંગ પૃથ્વી પર તારા નામથી પ્રસિદ્ધ થશે. ૨૮.

મા૦ ૩૦—

इत्युक्त्वाऽन्तर्दध शर्वो ब्राह्मणो भ्रान्तदृष्टिरित् ।

त्यक्त्वा शयनमुत्थाय पश्चाद्भावन्नर्दीगतः ॥ ૨૯ ॥

મા૦ ૩૦—એમ કહી મહાદેવજી અદૃશ્ય થઈ ગયા, અને બ્રાહ્મણ આભો બની (આંખો ચોળતો ચોળતો) પથારીનો ત્યાગ કરી તેમની પાછળ દોડતો દોડતો નદી તરફ ગયો. ૨૯.

तत्रापश्यत्स्थितं पार्थ लिङ्गं सौवर्णमुत्तमम् ।

स्थापितं पूजितं चैव +मनः पुष्पै रनेकदा ॥ ૩૦ ॥

+ સ્થૂલ પૂજા કરતાં માનસ પૂજનું મહત્વ વધારે છે; અને એ શીઘ્ર ફળ આપે છે. મહાત્માઓ ધણું ખર્ચ માનસ પૂજન કરે છે. માનસ પૂજનાં માનસ પુષ્પો આ છે:—

अहिंसा प्रथमं पुष्पं पुष्पमिन्द्रियनिग्रहः ।

तृतीयं च दयापुष्पं क्षमापुष्पं चतुर्थकम् ॥ ૩૧ ॥

ध्यानपुष्पं तपःपुष्पं ज्ञानपुष्पं च सप्तकम् ।

सत्यं चैवाष्टमं पुष्पं प भिस्तुष्यन्ति देवताः ॥ ૩૨ ॥

નર્મદાચણ્ડ અ. ૭. શ્લોક ૩૫-૩૬.

અથ:—અહિંસા પ્રથમ પુષ્પ છે, ઈન્દ્રિય નિગ્રહ બીજું, દયા ત્રીજું, ક્ષમા ચોથું, ધ્યાન પાંચમું, તપ છઠું, જ્ઞાન સાતમું, અને સત્ય આઠમું. દેવતાઓ આ પુષ્પથીજ સંતુષ્ટ થાય છે.

નર્મદાખંડ અ. ૭. શ્લોક. ૩૫-૩૬

હે પાર્થ ! ત્યાં જઈને જીવે છે તો તેણે એક સોનાના જેવું ચળકતું ઉત્તમ લિંગ જોયું. તેણે તેની પ્રતિષ્ઠા કરી અને માનસિક પુષ્પોથી અનેક રીતે તેનું પૂજન કર્યું. ૩૦.

આપો નારા इति प्रोक्ता स्तत्र मग्नं यतःपुरा ।

नारोपन्तेन चोद्धृत्य स्थापितं तेन हेतुना ॥૩૧॥

(સંસ્કૃતમાં) નારનો અર્થ પાણી થાય છે. જેથી પહેલાં એ પાણીમાં ડુબી ગયેલું, અને જેથી નારોપન્તે ત્યાંથી કાઢી એની (ફરીથી) સ્થાપના કરી, તે કારણથી ૩૧.

નારેશ્વર इति ख्यातिमगमत्कुरुनंदन ॥૩૨॥

હે કુરુ કુળને આનંદ આપનાર યુધિષ્ઠિર ! એ નારેશ્વર નામે પ્રખ્યાત થયું. ૩૨.

નારં जीवसमूहः स्यात् तस्येश्वर इति प्रभो ।

નારેશ્વર इति ख्यातः सर्वोऽत्र ह्युभया सह ॥૩૩॥

વળી ‘નાર’ નો અર્થ જીવોનો સમૂહ, એવો પણ થઈ શકે. હે રાજન્ એ જીવ સમૂહનો ઈશ્વર (અંતર્યામી પણે પ્રેરક) હોવાથી પણ અહીંયાં પાર્વતી સાથે મહાદેવ નારેશ્વર નામે પ્રસિદ્ધ થયા. ૩૩.

(૧૭)

રજકેન યથા ધૌતમંશુકં નિર્મલં ભવેત્ ।

તથા નૈર્મલ્યમાપયેત્સ્નાતોઽન્ન શુભવાસરે ॥૩૪॥

જેવી રીતે ધોળીએ ધોએલું વસ્ત્ર નિર્મળ થાય છે,
તેવી રીતે (સોમ, ગુરૂ વગેરે) શુભ દિવસે અહીંયાં સ્નાન
કરનાર માણસનો મેલ (પાપ) ધોવાઈ જાય છે. ૩૪.

બ્રહ્મચર્યેણ સંપૂજ્ય ભક્ત્યા નારેશ્વરં ત્રિભુમ્ ।

અર્કમંદારધત્તુરવિલ્વપત્રાદિકેન યાં ॥૩૫॥

સમાહિતમના મૌની સત્યશૌચસમન્વિતઃ ।

ગણમૂલ્યો ભવેન્નૂનં શિવસ્યાકલ્પમંતિકે ॥૩૬॥

અને બ્રહ્મચર્યથી, ભક્તિપૂર્વક, એકાગ્ર મનથી, મૌન
ધારણ કરી, અને સત્ય શૌચ (શરીર અને મનની પવિત્રતા)
થી યુક્ત થઈ આકાશનાં ફુલ, મંદાર, ધંતુરાનાં ફુલ, ખીલી
વગેરેથી નારેશ્વરનું વિધિપૂર્વક પૂજન કરે છે, તે ગણોમાં
મુખ્ય થઈને કલ્પ (પ્રલય) સુધી મહાદેવજીની સમીપ રહે
છે. ૩૫. ૩૬.

(૧૮)

કેચિત્ફલાશનાઃ પૂર્વમિહ કેચિદ્દલાશનાઃ ।

કેચિજ્જલાનિલાહારા ઇહ સિદ્ધિં પરાં ગતાઃ ॥૩૭॥

અહીંયાં પૂર્વે કેટલાક ફલાહાર કરીને, કેટલાક આડનાં પાંદડાં ખાઈને, કેટલાક માત્ર જળ, અને કેટલાક વાયુભક્ષણ કરીને પરમ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયા છે. ૩૭,

યોગપટ્ટાજિનં વાસઃ કંબલં ચ કમંડલુમ્ ।

દત્તેહ શ્રદ્ધયા પાર્થ સ્વર્ગલોકે મહીયતે ॥૩૮॥

હે પાર્થ ! જે માણસ અહીંયાં શ્રદ્ધાથી યોગપટ્ટ, મૃગચર્મ, વસ્ત્ર, કામળ, અને કમંડલુનું દાન કરે છે, તે સ્વર્ગલોકમાં માન પામે છે. ૩૮.

પાદુકોપાનહૌ છત્રં ફલાનિ વિવિધાનિ ચ ।

નારેશ્વરે નરો દત્ત્વા સ ભવેદૈ શિવપ્રિયઃ ॥૩૯॥

આ નારેશ્વર ક્ષેત્રમાં જે માણસ પાદુકા, જોડા, છત્રી અને અનેક પ્રકારના ફળાનું દાન કરે છે, તે શિવને પ્રિય થાય છે. ૩૯.

(૧૯)

વિદ્યાદાનં ચ યઃ કુર્યાદિહતીર્થે યુધિષ્ઠિર ।

શ્રુતિસ્મૃતિ પુરાણાદિ વિધિવ્રક્ષૂર્વર્ણાર્થિને ॥૪૦॥

હે યુધિષ્ઠિર ! આ તીર્થમાં જે કોઈ શ્રવણ કરવાની
ઇચ્છાવાળાને વિધિ પ્રમાણે શ્રુતિ, સ્મૃતિ, પુરાણ વગેરેનું
શ્રવણ કરાવે છે. ૪૦.

ભવે ભવે ભવેત્સોઽત્ર વિદ્યાવાન્ ત્રિપુલે કુલે !

ન પરાભવમાપ્નોતિ વિવેકી કુત્રચિન્નરઃ ॥૪૧॥

તે જન્મે જન્મ આ દુનીયામાં વિદ્વાન થઇને મોટા
કુળમાં જન્મે છે અને એ વિવેકી માણસનો કોઈપણ ઠેકાણે
પરાજય થતો નથી. ૪૧.

વિદ્યાદાનસમં કિંચિન્ન પસ્યામિ યુધિષ્ઠિર ।

અન્નેન ક્ષણિકા તૃપ્તિર્વાવ્રજીવં તુ વિચયા ॥૪૨॥

કારણકે હે યુધિષ્ઠિર ! વિદ્યાદાનની ખરોખરી કરે
એવું હું ખીજું કોઈપણ દાન જોતો નથી. અન્નથી ક્ષણમાત્ર

(૨૦)

તૃપ્તિ થાય છે; પણ વિદ્યાના પ્રભાવથી તે આખી અંદગી
સુધી તૃપ્તિ રહે છે. ૪૨.

सर्वेषामन्यदानानां द्वित्रिजन्मैकगं फलम् ।

सरस्वतीप्रदानस्य सप्तजन्मानुगं फलम् ॥૪૩॥

બીજા બધાં દાનોનું ફળ (બહુતો) બે ત્રણ જન્મ
સુધી પહોંચે છે; પણ સરસ્વતી (વિદ્યા) ના દાનનું ફળ સાત
જન્મારા સુધી પહોંચે છે. ૪૩.

अत्र नारेश्वरे तीर्थे यः स्नात्वा पूजयेच्छिवम् ।

सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकं स गच्छति ॥૪૪॥

આ નારેશ્વર તીર્થમાં સ્નાન કરી જે માણસ (શ્રદ્ધા
ભક્તિથી) શંકરનું પૂજન કરે છે, તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ
રૂદ્રલોકમાં જાય છે. ૪૪.

अपुत्रो लभते पुत्रमवનો धनमाप्नुयात् ।

कन्या प्राप्नोति भर्तारं सौभाग्यं च पतिव्रया ॥૪૫॥

પુત્રહીનને પુત્ર મળે છે, નિર્ધનને ધન મળે છે,

(૨૧)

કુવારિકાને (યોગ્ય) પતિ મળે છે, અને પતિવૃતાને અખંડ
સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૫.

વિદ્યાર્થી લભતે વિદ્યાં મોક્ષાર્થી મોક્ષમાપ્નુયાત્ ।

ય ઇચ્છેત્તત્ર યં કામં નિશ્ચિતં તં લભેન્નરઃ ॥ ૪૬ ॥

વિદ્યાર્થીને વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે. ને મુમુક્ષુને મોક્ષ
મોક્ષ મળે છે; એમ જે માણસ ત્યાં જેજે ઈચ્છા કરે છે,
તે તે નિશ્ચયપૂર્વક તેને મળે છે. ૪૬.

શ્રાદ્ધં કૃત્વા વિધાનેન પિતૃણાં તૃપ્તિમાવહેત્ ।

અન્નોદકપ્રદાનાન્ન બ્રાહ્મણાદિષુ ભારત ॥૪૭॥

માર્ગશીર્ષે ચતુર્દશ્યાં વૈશાખે શ્રાવણેઽપિવા ।

પૌર્ણિમાયાં વિશેષેણ નરસ્તરતિ દુર્ગતિમ્ ॥૪૮॥

વિધિપૂર્વક શ્રાદ્ધ કરવાથી પિતૃઓ તૃપ્ત થાયછે.
વળી હે ભારત ! માગશર સુદ ચૈદશે, અથવા વૈશાખ કે
શ્રાવણ માસની કેઈ શુભ તિથિએ, અને ખાસ કરીને પૂનમે
પ્રાહ્મણાદિને અન્નજળનું દાન આપવાથી માણસ દુર્ગતિને
તરી નાથ છે. ૪૭. ૪૮.

(૨૨)

અન્નવત્ત્રાદિ યદ્વ્યં પાત્રેદેયં વિજ્ઞાનતા ।

અપાત્રે વિદુષા કિંચિન્નદેયં શ્રેય ઇચ્છતા ॥૪૯॥

અન્ન, વત્ર, વગેરે જે કંઈ દ્રવ્યનું દાન કરવું હોય તે ડાહ્યા માણસને પાત્ર જોઈને કરવું; કલ્યાણીની ઈચ્છા રાખનાર સમગ્ર માણસે કુપાત્રને કંઈપણ આપવું નહિ. ૪૯.

યજ્ઞકુંડે હુતં દ્રવ્યં હ્યલ્પમપ્યમૃતાયતે ।

ચિતામસ્મે હુતં તત્તુ દુર્ગન્વપૂરકં વૃથા ॥૫૦॥

કેમકે, યજ્ઞકુંડમાં હોમેણું થોડું પણ દ્રવ્ય (ધી, તલ વગેરે) અમૃત સમાન (અક્ષય) ફળ આપે છે; જ્યારે તેજ જો મુડદું બળતું હોય ત્યાં જઈને હોમવામાં આવે તો (તે વધારે હોય તો પણ) નકામી હુર્જાંધ માત્ર વધારે છે. ૫૦

इति ते सर्वमाख्यातं यत्पृष्टं मे त्वयाऽनघ ।

नारेश्वरसमुत्पत्तिं माहात्म्यं चापि दुर्लभम् ॥५१॥

હે પાપરહિત યુધિષ્ઠિર ! આ પ્રમાણે તેં મને જે પૂછ્યું - નારેશ્વરની ઉત્પત્તિ અને તેનું દુર્લભ માહાત્મ્ય પણ તે બધું મેં તને કહી સંભળાવ્યું. ૫૧.

(૨૩)

य इदं वाचयेद्भक्त्या शृणुयाद्वाऽपि संयतः ।

श्रावयेच्छ्रोतुकामानां स गच्छेत्परमं पदम् ॥૫૨॥

જે કોઈ આને ભક્તિપૂર્વક વાંચે છે, અથવા
સંયમથી શ્રવણ કરે છે, અથવા સાંભળવાની ઇચ્છા હોય
તેમને સંભળાવે છે, તે પરમપદને પામે છે. ૫૨.

इति श्रीवायुपुराणांतर्गतनर्मदाखण्डांतर्गतकपर्दीश्वरमाहा-
त्म्यानुरोधेन पाण्डुरंगब्रह्मचारिणा संशोधितं
नारेश्वर माहात्म्यं संपूर्णम्

॥ ઇતિ શ્રી નારેશ્વર માહાત્મ્યં સંપૂર્ણમ્ ॥

નારેશ્વરસ્તોત્રમ્ ।

શ્રીઃ ॥ જગન્નસ્તં દૃષ્ટ્વા ત્રિપુરપતિના પૂર્વમશ્વિલં
સ્તુતઃ સ્તોત્રૈ દિવ્યૈ વિબુધનિવહેસ્તપ્રહણને ।
વિધાયાર્ણં રૌદ્રં વપુરનલદીપ્ત્યા તમદહન્
નરાણામીશં તં પ્રણમત નરો જન્મક્ષતયે ॥૧॥

૧મનુજો ! જન્મમરણમાંથી છુટવું છે તમારે ?
પગે લાગે લાંબા થઈ તે મનુષ્યોના ઇશ નારેશ્વરને; અત્યંત
રૌદ્ર ૨ રૂપ ધારણ કરી બાળી નાંખ્યો જેણે પોતાની (૧૩-
ત્રીજી) અગ્નિજવાળાથી તે (હુષ્કાનવ) ત્રિપુરાસુરને-એના
ત્રાસથી જગત બધું ત્રાસેલું જોઈ પૂર્વે દેવવૃંદાએ તેને
મારી નાખવા માટે મહાદેવની પ્રાર્થના કરેલી ?

૧ મનુષ્યો, મનુથી જન્મેલા તે મનુજ-માનવ, મનુષ્ય.

૨ વિકરાળ, જેને જોતાંજ બધે છૂટી જાય તેવું.

(૨૫)

ગણનાં યોડવીશઃ સકલશુભદાતાડવનિતલે

તપસ્તેપે ઘોરં ઘનજલકળાશી બહુસમમ્ ।

પુરા સિદ્ધિ પ્રાપ્તો યદનુગ્રહમાત્રેણ હ્યતુલાં

તમીશં નારેશં પ્રણમત નરો જન્મક્ષતયે ॥૨॥

મનુષ્યો ! મુકત થવું છે તમારે જન્મમરણના ફેરા-
માંથી ? ભલે તે અંતર્યામી નારૈશ્વરને જેના અનુગ્રહ-
માત્રથી ગણુરાજ, દુનીઆમાં સકળશુભદાતા ગણપતિજી
પૂર્વે સકળ સિદ્ધિને પામ્યા; મેઘ જળના કણુનું ભક્ષણ કરી
અનેક વર્ષ તીવ્ર તપ આચરી ! ૨.

કલેશં કાલેશં ધનપતિસર્વં ધ્યાનસુલભં

ત્રિનેત્રં ત્રાતારં ભવજલધિતસ્તં તનુજુષામ્ ।

શિવં સોમં શાન્તં શરણગતકામેષ્ટફલદં

વિમું તં નારેશં પ્રણમત નરો જન્મક્ષતયે ॥૩॥

જન્મનો નાશ કરવો છે તમારે મનુષ્યો ! પ્રણામ
કરો ભક્તિભાવથી તે સર્વવ્યાપી, કાળનાર્ણવ, કાળપર સત્તા

(૨૬)

ચલાવનાર, કુખેરના મિત્ર, ધ્યાનથી સુલભ, ઋત્રિનયન,
પ્રાણીમાત્રને સંસાર સાગરમાંથી ઉદ્ધાર કરનાર, જગતનું
કલ્યાણ કરનાર, પાર્વતીજી સાથે બિરાજમાન, શાંત અને
શરણાગતની કામનાઓ પૂર્ણ કરનાર નારેશ્વરને. ૩.

કપર્દીશં ધીશં સુરનરતિરશ્ચાં ગતિપ્રદં

નટં નાનાકારં કલિમલહરં કામદહનમ્ ।

ગુરું ગીર્વાણેશં વિષયિજનદૂરં વિપથરં

વિષમ્નં નારેશં પ્રણમત નરો જન્મક્ષતયે ॥૪॥

જન્મખંડન કરવું છે તમારે માનવીઓ ? પાપે
લાગે પ્રેમથી તે પંકપર્દીશ્વર, બુદ્ધિના પ્રેરક, દેવ, મનુષ્યને
પશુપક્ષ્યાદિને સદ્ગતિ આપનાર, નૃત્યકુશળ, બહુરૂપી, કલિના

૩. લંકામાંથી રાવણે હાંકી કાઢ્યા પછી કુખેરે મહાદેવને પોતાના
તપથી પ્રસન્ન કરી યક્ષકિન્નરોનું રાજ્ય મેળવ્યું, ને માહાદેવજીનું
રોજ દર્શન થઇ શકે તે માટે કેલાસ ને ગોદરે આવેલા બગીચામાં
નિવાસ કર્યો ત્યારથી તે મહાવદેવના મિત્ર તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા.

૪. મહાદેવજીને ત્રણ આંખો છે. ત્રીજી આંખ કપાળમાં છે તેમાં
થી અગ્નિ ઝરે છે. સંહારના કામ વગર અન્ય પ્રસંગે એ આંખ
બંધન રહે છે.

(૨૭)

પાપનું ખંડન કરનાર, કામદેવને ભસ્મ કરનાર, અજ્ઞાનાંધકા-
રમાંથી તારનાર, દેવોના ઇશ, વિષયી જનથી દૂર ભાગનાર,
કાલકૂટ વિષ ધારણ કરનાર, અને સંસારના ઝેરને નાબૂત
કરનાર નારૈશ્વરને. ૪.

વસન્તં રેવાયાઃ પુલ્લિનગહને પાવનતમે

તમેકં દન્તીશં ત્રિભુવનપતિં તારકગતિમ્ ।

સુરારાધ્યં હ્યાયં પશુપતિમજં પૂર્ણવિભવં

ભવન્નં નારૈશં પ્રણમત નરો જન્મક્ષતયે ॥૧॥

માણસો ! જન્મથી કંટાળ્યા છો તમે ? પૂર્ણશ્ર-
દ્ધાથી ચરણે માથું મૂકો તે નારૈશ્વરના, રેવા તીરે વસે છે
જે ભાહાની (એકાંત) પવિત્ર ઝાડીમાં ! ભજો તે એક, ગણ-
પતિના સ્વામી, ત્રિલોકના નાથ, પ્રણવમંત્ર છે પામવાનું
સાધન જેને અને આત્મપ્રવણથી સુકર છે આરાધના જેની

૫ જીઓ ૫. પાંચમું

૬ ઐ. સંસાર સાગરમાંથી તારનાર હોવાથી એને તારકમંત્ર
કહે છે.

૭ આત્માભિમુખ. આત્મામાં આનંદ માનનાર તે સુર અથવા
દેવ અને જે આત્મામાં ન રમતાં હૃદયવિષયોમાં રમવાણુ થાય છે
તે અસુર અથવા રાક્ષસ.

(૨૮)

તે આદિપુરુષ, વપશુપતિ, અજ (જન્મ રહિત) વપૂર્ણ-
વિભવ, ભવનો એડો પાર કરનાર નારૈશ્વરને ! ૫

નતાર્તિઘ્નં દેવં પ્રણતસુખદં ભૂતિકલિતં

ગિરીશં ગોવિન્દં ગિરિંવરસુતાસેવિતપદમ્ ।

સ્વલારાતિં રાતિં વિબુધશિવતાર્તિં ફણિપતિં

દધાનં નારેશં પ્રણમત નરો જન્મક્ષતયે ॥૬॥

મનુપુત્રો ! જન્મ મરણમાંથી છુટવું છે તમારે ?
કરો સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ તે શરણાંગતના હુઃખ દૂર
કરનાર, સ્વયં પ્રકાશ, પ્રણામ કરનાને સુખ દેનાર, ભસ્મથી
શોભાયમાન, પર્વતોના ઇશ, જીતેન્દ્રિય, ખલશત્રુ, દાની,
જગન્મિત્ર જ્ઞાનીઓનું કલ્યાણ કરનાર, શેષનાગ ધારણ કર-
નાર અને પર્વતોના રાજા હિમાલયની પુત્રી પાર્વતી જેના પગ
તળાસે છે એવા નારૈશ્વરને. ૬.

૮ પશુ એટલે માયાના પાશમાં જકડાએલો અજ્ઞાની જીવ. તેને
માયાના પાશમાંથી મુક્ત કરી તેને ઉદ્ધાર કરનાર તે પશુપતિ.

૯ જે પોતે જન્મમરણથી પૂર્ણપણે મુક્ત છે તે. પોતે પૂર્ણ-
પણે મુક્ત છે તેજ બીજાને મુક્ત કરી શકે. પૂર્ણવિભવ એટલે જેના
વૈભવમાં મણા નથી તે, એવો પણ અર્થ થઈ શકે.

(૨૯)

મુરનરમુનિવૃન્દૈ વૈન્દનીયો વનેશો^{૧૦}

દનુજકુલનિહન્તા મીતિહર્તા નરાણામ્ ।

સપદિ શિવવિધાતા મોક્ષદાતા નતાનાં

સ વસતુ મમ હર્દે કામહન્તા નિયન્તા ॥૭॥

દેવ, મનુષ્યો અને ઋષિવૃન્દો પણ જેને વંદન કરે છે તે જલપતિ વનરાજ, રાક્ષસકુળનો નાશ કરનાર, મનુષ્યોનો ભય દૂર કરનાર, ક્ષણભાત્રમાં કલ્યાણ કરનાર, શરણાગતને મુક્તિ આપનાર, કામને બાળનાર, અને સર્વનું નિયમન કરનાર નરપતિ નારૈશ્વર મારા હૈયામાં વસો!! ૭.

યઃ શ્લોકસત્તકમિદં પઢતે મનુષ્યો

‘રક્ષ’ કૃતં સકલરક્ષનિહન્તૃ નૃણામ્ ।

મક્ત્યા પ્રભાતસમયે નિયતઃ શુચિઃ સન્

મુક્ત્વેહ સૌંલ્યમર્ચિલં શિવલોકમીયાત્ ॥૮॥

૧૦. વન એટલે (૧) પાણી (૨) જંગલ. અહીંયાં બંને અર્થ અભિપ્રેત છે.

(૩૦)

જે મનુષ્ય, સર્વસંસારિક આસક્તિ દૂર કરનાર,
‘રંગ’ કૃત આ સાત સ્લોક, પ્રાતઃકાળે જીતેન્દ્રિય અને
પવિત્ર થઈ ભક્તિભાવથી પઢે છે તે આ લોકમાં (જીવતાં)
સર્વ સુખ ભોગવી (અંતે) શિવલોકમાં જાય છે. ૮.

ઇતિ શ્રી નારાયણસ્તોત્રં સંપૂર્ણમ્.

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:-
ચીમનલાલ પુરુષોત્તમ શાહ

ગામ-સાયર
પોસ્ટ-પાલેજ
બી. બી. સી. આર્ક. રેલ્વે.
